

կը պարունակէ կարգ մը կարեւոր անուններ եւ իրողութիւններ, զորոնք կարելի է անկախ փաստերով ստուգել: Դարձեալ, տեղ տեղ տեսանք թէ մինչ ժամանակագրութիւնն ըստ մեծի մասին անկարելի է ստոյգ աղբիւրներու վկայութեանց հետ համաձայնեցնել, աւանդութեան ներքին ցուցումները եւ ինչինչ տուիքներն, որոնք յաճախ միանգամայն կը հակասին ալ ժամանակագրութեան ներկայ ձեւին ու ընթացքին, կրնան դիւրաւ համաձայնութեան բերուիլ այլուստ ծանօթ ստոյգ իրողութիւններու հետ: Այսպէս, յունահռոմէական աղբիւրներու, յիշատակարաններու եւ Հայոց պատմական ժամանակի աղբիւրներու վկայութիւններն ընդունելով իրրեւ չափանիշ, Վրաց ժամանակագրութեան ու աւանդութեան մէկ մասը համեմատական վերլուծութեան ենթարկեցինք, եւ ապա ջանացինք վերակազմել: Եւ վերջապէս, մինչ Վրաց ժամանակագրութիւնն ու աւանդութիւնն անգամ իրենց ներկայ ձեւով խորապէս ազդուած եւ ձեւաւորուած կ'երեւին հայկական աւանդութեան յետնագոյն (զոր օր. Խորենացոյ քով գտնուող) ձեւէն, յաճախ Վրաց աւանդութեան ներքին տուիքները զարմանալի համաձայնութիւն կը ներկայացնեն արդի պատմական հետազոտութեանց համեմատ վերակազմուած Հայոց պատմութեան հետ, եւ այսպէս երկու կարգ վերակազմութիւնները փոխադարձաբար զիրար կը լրացնեն ու կը հաստատեն:

Բոլոր այս գործողութեան արդիւնքին նկատմամբ հարկ է անշուշտ խոստովանիլ թէ շատ մը խնդիրներու տրուած լուծումը հազիւ կարելիութեան սահմանին մէջ է, թէեւ կը համարձակինք ըսել թէ քանի մը խնդիրներու մէջ որոշ եւ ստոյգ, ուրիշներու մէջ առաւել կամ նուազ հաւանական եզրակացութիւններու յանգած ենք: Հիմայ ուրիշներուն, մանաւանդ Վրաց լեզուին ու գրականութեան տեղեակ եւ այսպէս աւանդութիւնն ուղղակի ակնադբերէն քննելու ձեռնհաս մարդոց կը թողունք մեր յաճախ զուտ թելադրութենէ բաղկացեալ նախափորձը, խղճմտութեն քննելու, սխալ կամ թերի կողմերն երեւան բերելու, եւ դեռ մութ մնացած մասերը լուսաւորելու համար: Մեր անկեղծ փափաքն է ծառայել մի միայն ճշմարտութեան, եւ ըստ կարի նպատակը պատմական իրականութեանց ի լոյս ելելուն ու յաղթանակելուն:

(Վ.Է.Է.)

ՆԱԽԱ Ս. ԲԱՍՏՈՒՆԻ

ՉԱՀԱՐՄԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ

— (Ըրանալիս)

6. Տօնական երգեր:

Չահարմանաւոր գիւղացիներն առանձին հանդիսով եւ ծէսերով են տօնում իրենց ազգային-եկեղեցական տօները, որոնց մէջ անդրադառնում են նրանց հաւատալիքներն ու զգացմունքները: Տօնական այդ սովորութիւններից շատերը կրում են հին, հեթանոսական դարերի դրոշմը. օրինակ, Վարդապետին իրար վրայ ջուր սրսկելու սովորութիւնը. Տեառն ընդառաջին եկեղեցու բակում փայտակոյտ վառելու եւ նրա վրայից թռչելու արարողութիւնը, սրանց վրայ աւելացնենք համարձակ տօնի ծէսերն ու հաւատալիքները, խնջոյքներն ու խաղերը: Այս բոլորը յիշեցնում են մեզ հեթանոսական ժամանակները:

Ահա այդ տօներից մի քանիսի մասին գեղջկուհիները հիւսել են մի քանի փոքրիկ երգեր, որոնցից ուշադրութեան արժանի են Ծաղկազարդի եւ Ծննդեան երգերը, որոնց մէջ երգւում են Յիսուսի ծնունդը, կանանց-սիրուն Ծաղկազարդը եւ այլն: Այդ երգերը սովորաբար երգում են երեխաները Գրիստոսի ծննդեան գիշերը եւ Ծաղկազարդ Վիւրակէ առաւօտեան. նրանք մի քանի խմբեր կազմած շրջում են տները կտուրները, երգիչներից մի «կայլուղ» կախում եւ խմբովին թնդացնում են.

Յնծայէք, ուրախացէք,

Պառկը բացէք,

Մէ բուռ ածէք,

Ալէլուիա, ալէլուիա:

կամ՝

Ծառազարթար, ծառին զարթար:

Սեւ եղին սեւ սամաթէլ.

Կարմիր եղին նոյլ ու կօճար,

Հնկէրս ընդաւ ծօլն ու ծառաւ.

Բաջին էկաւ կեռ-կեռ կտուց:

Ապրի ձեր դաքվօրցուն,

Տվէք մէյ էրկու ձուն:

Տնեցիները սովորաբար տալիս են երեխաներին ձու, չամիչ, աղանց (բոհրուած ցորեն) կամ 1—2 շուան փող:

7. Կրօնական երգեր:

Կրօնական երգերից մեր ձեռքը հասել է միայն մի քանի կտոր. դրանցից մէկը սուրբ Էջ-

միածնայ մասին հիւսուած գովասանութիւն է:
Հայութեան սրբազան այդ ուխտատեղին, որի
հետ սերտ կերպով կապուած է Ձահարմահալի
ժողովրդի սիրտն ու հոգին, երգի նիւթ է
դարձրել: Ահա թէ ինչպէս է նա դրուատում
պատմական այդ սուրբ վանքը:

Իջմիածին բանցրը սար է,
Տաճայնէրը մարմար քար է.
Հրդարան հիւանթի ճար է,
Բժշկարան Իջմիածին:

Ուխտ են գալիս բուրեց բուր,
Հրդարան ախպէր ու քուր,
Դու էտոնց խօրութիւն տուր,
Ուխտ ու դիւաք Իջմիածին:

Իջմիածին խօրըյթարան է,
Վայթապետ յառաջնայթարան է.
Դաս տիրացու մօնթարան է,
Հօքէվօր դաս Իջմիածին:

Բայց այս չէ բոլորը. տեսէք, գեղջկուհին
դեռ ինչեր է ցանկանում սրբազան Մայր-Տա-
ճարի համար.

Մէ տղիս տէյտէր քչինեմ,
Մէգիս վայթապետ քչինեմ,
Ին մէգիս սարգաւարդ կօնեմ,
Իջմիածին քկանգրէցնեմ:

Մի այլ ոտանաւորի մէջ պատկերացում
է Ձահարմահալի մօր կրօնական ոգին. նրա
սիրեկան որդին մեծացել է եւ տիրացու դարձել
ու քաղցր ձայնով շարական է երգում եկեղե-
ցում. մայրը հպարտ է նրանով, ուստի դրուա-
տում է.

Տղէս պտիկ էր, մեծացաւ,
Իւրն ճանանչացաւ.
Խէլքն բոլորէց,
Յառաւօտ լուսացաւ,
Տղէս վեր կացաւ,
Նստեց վազվէց,
Քաքուլը րանդրէց,
Աստծուն գուհացաւ,
Վազէց ժամադուռ,
Հաքաւ զառ շարիք,
Կանգրէց դէմ տաճայ,
Քաղցրը ձայնով,
Երգէց շարական.
Կանգրօղնէրի սիրտն էր ուզում:

Այժմ որդին քահանայ է ձեռնադրուել,
Աստուծոյ տաճարին սպասաւորող է եւ ժողո-
վրդին հովիւ. մօր սիրտը լցուած է անհուն
ուրախութեամբ, ուստի երգում է.

Տղէս գնաց վանքը,
Առաւ իւր կարքը,
Քցէց զառ շուռչալ,
Վօգնէրն ուղաթափ,
Կանգրէց դէմ տաճայ,
Քաղցրը ձայնով,
Երգէց ոտքը ավետարան.
Կանգրօղնէրի սիրտն էր ուզում:

8. Աղօթքներ:

Դարերից ի վեր Հայ ժողովրդի մէջ
գոյութիւն ունեն մի շարք աղօթքներ, որոնցով
արտայայտում է նա իր կրօնական աշխարհա-
հայեացքը, զգացումներն ու մտորումները: Այդ
աղօթքները, որոնք մեր կրօնական գրականու-
թեան գողտրիկ էջերն են կազմում, բաւական
թուով ամփոփուած են հայ ազգագրական հաւա-
քածունների մէջ:

Ձահարմահալի հայ գեղջկուհու քնարն
եւս կերտել է մի շարք գողտրիկ աղօթքներ,
որոնց մէջ պատկերացում է նրա կրօնական
ընդմեռանդ հոգին: Նրանց մէջ գեղջկուհիները,
մի առանձին ընդմեռանդութեամբ, դիմում են
Աստծուն կամ Յիսուս-Քրիստոսին, երբեմն եւ
Ս. Կրիստոսի մօրն եւ ուրիշ սրբերին՝
Ս. Կարապետին, Ս. Գեորգիին, Ս. Սարգսին,
Ս. Մինասին, բաց անում նրանց առաջ իրենց
դարդոտ սրտերը եւ մի ճար, դարման հայցում
կամ իրենց մեղքերի համար թողութիւն
աղերսում, որպէս զի արքայութիւն գնան: Այդ
աղօթքները գեղջկուհիներն ասում են օրւայ
որոշ ժամանակներում. առաւօտեան՝ քնից զար-
թելիս, երեկոյեան՝ զանգերը հնչելիս եւ գի-
շերը՝ քնելիս: Ծանօթանալով: Երեկոյ է. հնչում
են գիւղական եկեղեցու զանգերը եւ ահա ընդ-
մեռանդ գեղջկուհիների աղօթաւոր բերանները
միմնջում են.

Օրհնեալ է Աստուած.
Օրհնեալ ի սուրբ զանգաձէնին,
Երկիր պագանեմ լուս գերէգմանին,
Քրիստոսի տեսուն.
Քրիստոս եկաւ վեր աշխար,
Ավիրէց դժոխի,
Շինէց դրախտ,
Կաթնով ախպուր,
Քարէ տաճայ.
Ես ունեմ Աստուն վըճար,
Աստուած անի իմ հօքուն ճար.
Մեղայ, մեղայ, հրդար մեղայ,
Խօստովանիմ անքան հրդար.
Ես սուրբ կուս Մէր-Մայրամ Աստուածածին,
Ուրախ սրտով փափաք դամ,

Պարզյերէս ջուղաբ տամ,
Տէր մէյ Երեսու-Քրիստոս, ամեն:

Ոմանք էլ այսպէս են աղօթում:

Իս սուրբ զանգաձէն,
Չէնդ հասնի Աստուծոն,
Աստուած լսի, օղորմայ.
Օրհնեալ է Քրիստոս,
Քրիստոս է կաւ վեր աշխար,
Ավերէց դժոխի,
Շինէց դրախտ,
Քարէ տաճայ,
Կաթնով ախպոր.
Քրիստոս տա մէզի բարբառ լեզու,
Ապաշխարվենք, վօդը լանք,
Պարզյերէս ջուղաբ տանք:
— Տէր մէյ Երեսու-Քրիստոս,
Մէյ յերեսին մէ գուռ բանաս:

Իսկ երեկոյեան քնելիս՝ աղօթում են.

Մայրամ Աստուածածին, կուս Մայրամ,
Դու ինձ տուր բարբառօց բերան,
Ապաշխարեմ, մէխկերս լամ,
Բարով պայծառ վօդդ գամ,
Քաղցրյերէսով ջուղաբ տամ.
Երեսուն է, Երեսուն է,
Բարի հրեշտակն հօգուս է.
Ոչ չարն ինձ խափի,
Ոչ սատանէն ինձ կապի.
Չարն ինձնից հեռացաւ,
Բարին ինձի մօտեցաւ,
Հարգիչ չունիմ բարութուն.
Իմ մէխկերուն թօղութուն,
Իմ հօգուն հանգիստ աքբայութուն:

կամ՝

Հաւատամ Տէր կենդանի,
Մայրամ նստաւ սուրբ սեղանի.
Մայրամ քուն ես, թէ զարթուն,
Ոչ քուն եմ, ոչ զարթուն.
Հողեղէնի հոտ է գալիս,
Գնացէք, տեսէք վով է գալիս,
Երեք ձիավոր է գալիս,
Մէզն հագ, մէզն սագ,
Մէզն էլ օսկերէրան վայթապետ,
Վայթապետներն ժամ անելով,
Տէյտէրներն բուռվառ տալով,
Արթարներն ճլվալով,
Մեղաւորներն լալով, լալով,
Փուշ ու տաստակ կոխատելով:

1. Չար աչքի աղօթքներ: Ինչպէս
հայարնակ շատ գաւառներում, այնպէս էլ
Չահարմահալում գիւղացիները մինչեւ այժմ
դեռ հաւատում են «Չար աչքին», որը՝
նրանց կարծիքով՝ հմայում է մարդկանց եւ
շատ թշուառութիւնների ու ձախորդութիւն-

ների պատճառ հանդիսանում եւ դժբախտաց-
նում բազմաթիւ ընտանիքներ:

Չար աչքը, նիաթը խափանելու եւ նրա
ազդեցութիւնը հեռացնելու համար, գեղջկու-
հիները հիւսել են մի շարք աղօթքներ, որոնք
նրանց կարծիքով՝ բուժիչ յատկութիւն ունեն
այսինքն հալածում եւ ոչնչացնում են չար
աչքերին եւ մարդկանց փրկում նրանց չար
ազդեցութիւնից: Այդ հաւատքն այն աստիճան
խորացել է գեղջկուհիների մէջ, որ նրանք ամե-
նաշնին հիւանդութիւնների եւ դժբախտու-
թիւնների ժամանակ, «Չար աչքը տուէլ է»,
ասելով՝ աղօթել են տալիս: Այդ տեսակի
աղօթքներից Չահարմահալում ամենից շատ
տարածուած են «Մէր-Մայրամայ», աղօթքները՝
որոնք իրենց հիւսուածքով եւ բովանդակու-
թեամբ միմեանցից շատ քիչ տարբերութիւն
ունեն: Ընդհանրապէս «Չար աչքի», աղօթող-
ները պառաւ կանայք են, որոնք աղօթելիս
վերցնում են մի դանակ կամ մատանի եւ
պտտեցնում հիւանդի ուսերի ու գլխի վրայ եւ
շարունակ յօրանջելով՝ շնչում են.

Ա.

Աշխարումը մէ ծով կայ,
Ծովի մէջ մէ գօլ կայ,
Գօլի մէջ մէ ձուգ կայ՝
Յաճկէր ունի արագի,
Մաղէր ունի գրօղի
Օյ քիթի, օյ քմէրի,
Չար նիաթին՝ չար փուշ պատի,
Չար յաճկը տրաքի:

Բ.

Գնացի Մօսէսայ սարը, մէ ծով կայ,
Ծովի մէջ մէ գէդ կայ,
Գէդի մէջ մէ ծառ կայ,
Ծառի վրայ մէ բուն կայ,
Բնի մէջ մէ ձու կայ,
Չվի մէջ մէ օյ կայ,
Օյը մազ ունի երագի,
Յաճկ ունի ապիկի,
Օյ է մէրում, օյ է կթում:

— Օրհնեալ է Տէր մէյ Երեսու-Քրիստոս:

Գ.

Երուսաղէմ մէ գօլ կայ,
Գօլի վրայ մէ ծառ կայ,
Ծառի վրայ մէ ճուղի կայ,
Ճղի վրայ մէ բուն կայ,
Բնի մէջ մէ ձու կայ,
Չվի մէջ մէ ձաք կայ,
Չաքը թեւ առաւ ու թռաւ,
Աստուած տեսաւ, զարմացաւ:
— Օրհնեալ է Տէր մէյ Երեսու-Քրիստոս:

Գ.

Երուսաղէմայ սարը մէ ծառ կայ,
Ծառի վրայ մէ ճուղկ կայ,
Ճըղկի վրայ մէ բուն կայ,
Բնի մէջը մէ ձու կայ,
Չվի մէջը մէ ձաք կայ,
Յաճկ ունի, ապիկ է,
Մազ ունի, դրօշ է,
Յակուա ունի արազի,
Օցն քթի, օցը մէրի,
Չար յաճկը, չար փուշ պատի,
Չար նիաթը տրաքի:

Ե.

Յուսին-յուսին,
Ի սուրբ կուսին.
Մայրամ գնաց,
Որթին հուսին,
Էրէված էմ,
Խօրոված էմ,
Առ դանակը,
Կըտրէ չար յաճկը.
Չար յաճկը՝
Չար փուշ պատի,
Չար նիաթը՝ տրաքի:

Բացի աղօթելուց, գիւղացիները «Չար աչքից» կամ թշնամի մարդու շառից ազատուելու համար, դիմում են նաեւ հետեւեալ միջոցին. «Չար աչք» ունեցողը զգեստի ծայրից դաղտնի կտրում են մի փոքրիկ կտոր եւ հիւանդի ոտաթաթերի մէջտեղը դնելով՝ այրում:

2. Աչքի հատի աղօթքներ: Չահարմահալում կան նաեւ «աչքի հատի աղօթքներ», որոնց մէջ գիւղացիների բժշկական հասկացողութիւններն են երեւան գալիս: Այսպէս օրինակ. երբ մէկի աչքի մէջ բծեր (հատեր) են գոյանում, բժշկելու համար դիմում են հետեւեալ միջոցին. տաաներկու աղջիկներ հաւաքուում են եւ ջրով լի մի աման դնում հիւանդի աչքերի առաջ եւ մէջը գցում են «օխտը» տեսակ սերմեր՝ ցորեն, գարի, ոսպ, բրինձ, հաճար, սիսեռ, կտաւահատ. յետոյ հիւանդի գլխին գցում են մի ծածկոց. ապա աղջիկներից մէկը մի կտոր գազ (վառելիք) է վառում եւ երեք անգամ հիւանդի գլխին բռնելով՝ շնչում է հետեւեալ աղօթքը.

Հաւն ի թառն,
Հատն ի ջուրն.
Հալի հատը,
Ընկնի ջուրը:

Այնուհետեւ նոյնը կրկնում են միւս աղջիկները եւ այսպէս ուղիղ եօթն օր, որպէս զի «աչքի հատն» անցնի...

Ոմանք էլ այս աղօթքն են ասում.

Խլէղ Խօրասան,
Կարիճ գաւազան,
Օցն ի լուծ,
Թօխմն ընկոցը,
Աստղն ընկոցը,
Հատն հալոցը,
Տէր մէյ Յիսուս Բրիստոս,
Ամէն:

3. Վար ու ցանքի աղօթքներ: Չահարմահալի գեղջկան բանահիւսութեան մէջ ուշադրութեան արժանի են նաեւ վար ու ցանքի աղօթքները, որոնց մէջ ցայտուն կերպով երեւում է, թէ ինչպէս հայ գեղջուկը սերտ կերպով կապուած է իր հող ու դաշտին, սիրում է իր եղն ու արօրը, վար ու ցանքը: Նա մի առանձին սրբութեամբ է մօտենում դէպի իր աշխատանքը, յատկապէս դէպի վար ու ցանքը, որը գիւղացու միակ յոյսն է, նրա գոյութեան միակ հիմքը, ուստի ամենաառաջին սերմը ցանելիս՝ գիւղացին աղօթում է.

Անուամ ի Աստծուն,
Տէր Աստուած քու ումուտիցը՝
Դու տաս բարաբաթ,
Տաս աճութուն,
Որ բոլոր յերգնային թռչուններն,
Եւ յերգրային սողուններն,
Ուտեն,
Բազմն,
Հատանան,
Եւ նրանց ավելնորդն,
Մենք նվաստներս ուտենք,
Ու փառաբանենք՝
Հօր Աստծուն:

կամ՝

Անունն ի Աստծուն,
Դու տաս յաջողում.
Էս մէ բուռն անցվօրականի,
Էս մէգն էլ թռչուններին,
Էս էլ աղքատներին.
Ըռուուն-թռլուն,
Կերէք իմ ցանածից,
Կշտացէք,
Եւ իմ ցանածին՝
Բարաբաթ ասէք:

(Ըստ «Նախնի»)

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄՅԱՆ

